

انجمن علمی گردشگری ایران

سال دوازدهم، شماره اول، بهار ۱۴۰۲

تأثیر مؤلفه‌های اقتصاد دانش بنیان در توسعه صنعت گردشگری در کشورهای منتخب

ابوالفضل شاه‌آبادی^۱، علی مرادی^۲، مجید بابایی^۳

DOI:10.22034/jtd.2022.271441.2262

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۱/۱۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۳/۲۴

چکیده

صنعت گردشگری از متنوع‌ترین و بزرگ‌ترین صنایع جهان و مهم‌ترین منبع ایجاد درآمد و اشتغال در بسیاری از کشورها است که به دلیل اهمیت روزافزون آن، از نظر اقتصادی و اجتماعی، به یکی از پایه‌های اصلی اقتصاد جهان تبدیل شده و امروزه از جمله صنایع با رشد بالا محسوب می‌شود. از این رو، بررسی تعیین‌کننده‌های توسعه گردشگری اهمیت بسیاری دارد. در این خصوص، تحقیق حاضر با استفاده از رهیافت داده‌های تابلویی و به روش گشتاورهای تعمیم‌یافته به بررسی تأثیر مؤلفه‌های دانش (زیرساخت‌های فناوری اطلاعات، مشوق‌های اقتصادی و رژیم نهادی، سیستم ابداعات و نوآوری و آموزش و توسعه منابع انسانی) در توسعه گردشگری در دو گروه از کشورهای منتخب در حال توسعه و توسعه‌یافته طی دوره ۲۰۰۷-۲۰۱۸ پرداخته است. نتایج برآوردی نشان داد که مؤلفه‌های دانش شامل زیرساخت‌های فناوری اطلاعات، مشوق‌های اقتصادی و رژیم نهادی، سیستم ابداعات و نوآوری و آموزش و توسعه منابع انسانی در توسعه گردشگری در هر دو گروه از کشورهای منتخب تأثیر مثبت و معناداری دارد. البته، در کشورهای در حال توسعه، ضریب تخمینی مؤلفه مشوق‌های اقتصادی و رژیم نهادی و، در کشورهای توسعه‌یافته، ضریب تخمینی مؤلفه آموزش توسعه منابع انسانی از دیگر مؤلفه‌ها بزرگ‌تر است. به علاوه، تأثیر متغیرهای کنترلی سرمایه طبیعی، ثبات سیاسی و نرخ ارز واقعی در توسعه گردشگری در هر دو گروه از کشورهای منتخب مثبت و معنادار است.

واژه‌های کلیدی:

گردشگری، اقتصاد دانش بنیان، زیرساخت‌های فناوری اطلاعات

مقدمه

بازیابی ثبات اقتصادی و اجتماعی دوران پسا کرونا ایفا کند (Senanayake, 2021). از این رو، شناسایی عوامل مؤثر در توسعه گردشگری با اهداف سیاستی بسیار مهم و ضروری است. مخصوصاً در کشورهای در حال توسعه نفتی (امارات متحده عربی، اکوادور، الجزایر، ایران، عراق، عربستان سعودی، عمان، مصر، نیجریه و ونزوئلا) که شواهد آماری نشان می‌دهد درآمد ناچیزی از محل گردشگری بین‌المللی دارند،^۱ حال آن‌که برخی از آن‌ها از جمله ایران، مصر و الجزایر دارای جاذبه‌های تاریخی، طبیعی و فرهنگی زیادی هستند.^۲

امروزه صنعت گردشگری یکی از پایه‌های اصلی اقتصاد جهان محسوب می‌شود و، پس از صنایع سوخت و مواد شیمیایی و پیش از صنایع محصولات غذایی و خودرویی، سومین صنعت صادراتی جهان است (Rasool et al., 2021). همچنین، گردشگری در رشد اقتصادی جوامع تأثیر مثبت و انکارناپذیری دارد (Nyasha et al., 2020). هرچند در جریان همه‌گیری کووید-۱۹ گردشگری از جمله بخش‌هایی بود که بیشترین آسیب را متحمل شد، با چشم‌انداز مثبت پیش‌رو مبنی بر غلبه بر کووید-۱۹ انتظار می‌رود گردشگری نقش مهمی در

۱. استاد گروه اقتصاد دانشکده علوم اجتماعی و اقتصادی، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران (نویسنده مسئول). a.shahabadi@alzahra.ac.ir

۲. کارشناس ارشد علوم اقتصادی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اراک، اراک، ایران.

۳. کارشناسی ارشد مدیریت فناوری اطلاعات، دانشگاه آزاد واحد بوئین‌زهرا، قزوین، ایران.

4. Tourism Industry

5. <https://data.worldbank.org>, 2019.

6. <https://whc.unesco.org/en/list>, 2019.

از سویی، برخلاف گذشته که عوامل طبیعی نظیر نیروی کار، سرمایه و منابع زیرزمینی تعیین‌کننده مزیت نسبی کشورها و سطح رقابت‌پذیری آن‌ها در بازارهای جهانی بودند، امروزه این انسان‌ها هستند که با نوآوری در تولید کالاها و ارائه خدمات و تجلی اقتصاد دانش‌بنیان^۱ زمینه رشد و شکوفایی بخش‌های گوناگون اقتصادی از جمله گردشگری را فراهم می‌کنند (Akhbari Azad et al., 2019)، مخصوصاً این‌که گردشگران امروزی از گردشگری انتظاری فراتر از تفریح و خوش‌گذرانی دارند و افق تقاضای آن‌ها متنوع و نامحدود است (Ebrahimzadeh & Valashjerdi Farahani, 2012). لذا، جلب رضایت آنان با اتکای صرف به سرمایه‌های طبیعی و تاریخی دیگر ممکن نیست و نیازمند تولید کالاها و ارائه خدمات دانش‌محور است (Jinchao, 2015).

اما جست‌وجوی نگارندگان تحقیق پیش‌رو نشان داد بررسی علمی و نظام‌مند تأثیر کلیه مؤلفه‌های اقتصاد دانش‌بنیان^۲ منطبق با الگوی بانک جهانی (شامل زیرساخت‌های فناوری اطلاعات^۳، مشوق‌های اقتصادی و رژیم نهادی^۴، سیستم ابداعات و نوآوری^۵ و آموزش و توسعه منابع انسانی^۶) در توسعه صنعت گردشگری در داخل و خارج از کشور سابقه ندارد. از این‌رو، تحقیق حاضر، به‌منظور پوشش شکاف مطالعاتی موجود، به بررسی این موضوع در دو گروه از کشورهای منتخب در حال توسعه و توسعه‌یافته طی دوره ۲۰۰۷-۲۰۱۸ پرداخته و نتایج را در قالب توصیه‌های سیاستی ارائه کرده است تا توسط سیاست‌گذاران کلان اقتصادی، تصمیم‌گیران بخش گردشگری و فعالان و سرمایه‌گذاران این حوزه بهره‌برداری شود.

ادبیات موضوع

گردشگری، بنا بر تعریف سازمان جهانی گردشگری^۷، کلیه فعالیت‌های افرادی را دربر می‌گیرد که به‌منظور گذران ایام فراغت، انجام کار و سایر اهداف، مدت کمتر از یک سال، به مکان‌هایی خارج از محیط عادی خود می‌روند. به این ترتیب، گردشگری از مسافرت‌های چندروزه به‌منظور گذران تعطیلات، دیدار با دوستان و آشنایان و بازدید از

مناطق جذاب فراتر می‌رود (Farajirad & Aghajani, 2010). در تعریف دیگر، از گردشگری به‌منزله فعالیت‌هایی مانند برنامه‌ریزی سفر، مسافرت به مکان موردنظر، اقامت در آن‌جا، بازگشت و یادآوری خاطرات سفر بعد از بازگشت تعبیر شده است. همچنین، به فعالیت‌هایی نظیر خرید و تعاملات میان میزبان و مهمان گفته می‌شود که مهمان به‌منزله بخشی از سفر انجام می‌دهد. بنابراین، گردشگری شامل تمامی فعالیت‌ها و تأثیراتی است که در طول سفر گردشگر به وقوع می‌پیوندد (Mill & Morrison, 1992).

مطالعه حاضر به بررسی تأثیر مؤلفه‌های اقتصاد دانش‌بنیان در توسعه صنعت گردشگری پرداخته است. با این توضیح که منظور از اقتصاد دانش‌بنیان اقتصاد مبتنی بر تولید، توزیع و مصرف دانش و اطلاعات است. به عبارتی، در این نوع اقتصاد، دانش محرک اصلی رشد، ایجاد ثروت و اشتغال در تمامی رشته‌های فعالیت‌های اقتصادی است (OCDE, 1996). بنابراین، اقتصاد دانش‌بنیان به تعداد محدودی صنایع با فناوری بسیار پیشرفته وابسته نیست، بلکه تمام فعالیت‌های اقتصادی را که به‌نحوی بر دانش متکی هستند دربر می‌گیرد. همچنین، دانش مورد اشاره در اقتصاد دانش‌بنیان تنها از نوع فناوری محض نیست، دانش فرهنگی، اجتماعی و مدیریتی را نیز شامل می‌شود. شایان ذکر است که اقتصاد دانش‌بنیان بر پایه‌های انقلاب دانش شکل گرفته و انقلاب دانش خود حاصل افزایش دانش کدبندی شده، افزایش تحلیل اطلاعات، ذخیره‌سازی و انتقال، توسعه فناوری‌های نو، افزایش اهمیت دانش و مهارت نیروی کار، افزایش سرمایه‌گذاری غیرملموس، افزایش اهمیت ابداعات و کارایی در رقابت، رشد اقتصادی، جهانی شدن، رقابت شدید و گسترش تجارت جهانی است (Elm Khah & Sadeghi Shahdani, 2015). برای سنجش اقتصاد دانش‌بنیان نیز شاخص‌های متعددی تعریف شده که تخمین دانش بانک جهانی مهم‌ترین آن‌ها است که شامل چهار مؤلفه مشوق‌های اقتصادی و رژیم‌های نهادی، سیستم ابداعات و نوآوری، آموزش و توسعه منابع انسانی و زیرساخت‌های فناوری اطلاعات و ارتباط است و با چهارده معیار به شرح جدول ۱ اندازه‌گیری می‌شود. در این مطالعه نیز، از این شاخص استفاده شده که از دیگر شاخص‌ها کامل‌تر و دسترسی به داده‌های موردنیاز آن آسان‌تر است.

1. Knowledge Based Economy
2. Knowledge Based Economy
3. Information and Communication Technology Infrastructure
4. Economic Incentive and Institutional Regime
5. Innovation System
6. Education and Human Resources
7. World Tourism Organization

جدول ۱: شاخص اقتصاد دانش‌بنیان بانک جهانی

آموزش و توسعه منابع انسانی	سیستم ابداعات و نوآوری	مشوق‌های اقتصادی و رژیم‌های نهادی	زیرساخت‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات
- نرخ باسوادی در افراد بالای ۱۵ سال - ثبت نام در سطح دوم آموزش - ثبت نام در سطح سوم آموزش	- سرانه دریافت و پرداخت حق امتیاز و حق اختراع - سرانه ثبت اختراع به ازای هر یک میلیون نفر - مقالات و مجلات علمی به ازای هر یک میلیون نفر	- موانع تعرفه‌ای و غیر تعرفه‌ای - کیفیت نظم و ترتیب - قانون و مقررات	- سرانه تلفن در ۱۰۰۰ نفر - سرانه رایانه در ۱۰۰۰ نفر - سرانه استفاده از اینترنت در ۱۰۰۰ نفر

مأخذ: علم‌خواه و شاهدانی (2015)

درباره تأثیر مؤلفه‌های دانش در توسعه صنعت گردشگری نیز باید گفت در اقتصاد کلاسیک از سرمایه، نیروی کار و مواد اولیه به منزله عوامل تولید در بخش‌های گوناگون اقتصادی یاد می‌شود. در عصر انقلاب صنعتی، مدیریت و ماشین‌آلات به این عوامل افزوده شد، اما در دو دهه اخیر از اطلاعات به مثابه عامل اصلی رشد تولید یاد می‌شود. باین حال، اطلاعات در حکم ماده اولیه است و کاربرد آن مستلزم توسعه فناوری اطلاعات و ارتباطات است. فناوری اطلاعات نیز حاصل ترکیب دو واژه فناوری^۱ و اطلاعات^۲ است که اطلاعات شامل مجموعه‌ای از حقایق، حوادث، مسائل، موضوعات و ارقام پردازش شده با معنا است و اشخاص می‌توانند بر اساس آن برنامه‌ریزی کنند^۳ (Khoshtinat et al., 2020). بنابراین، فناوری اطلاعات به دانش و مهارت استفاده از فناوری‌های نوین مانند رایانه، اینترنت و سیستم ارتباط از راه دور برای ضبط، ذخیره‌سازی، پردازش، بازیابی، انتقال و دریافت اطلاعات اشاره دارد، اما ارتباطات نیز برای ارائه خدمات توسط فناوری اطلاعات لازم و ضروری است. از این رو، شبکه‌های مخابراتی، سیستم‌های رادیویی اطلاعاتی، صوتی و تصویری سیار، شبکه‌های کابلی و سیستم‌های ماهواره‌ای، اینترنت و شبکه داده‌ها، سیستم‌های اطلاعات جغرافیایی، سیستم‌های تعیین موقعیت جهانی و مفاهیم فعالیتی و مدیریتی مرتبط با آن‌ها نیز زیرمجموعه فناوری اطلاعات و ارتباطات قرار

می‌گیرد (Pohjola, 2002). بر این اساس، فناوری اطلاعات با افزایش سرعت، دقت، کیفیت، سهولت، شفافیت، تنوع، رفع تبعیض و عدالت‌گرایی به تحقق جامعه دانایی محور کمک شایان توجهی کرده و کلیه شئون زندگی بشر از جمله امور اقتصادی و تجاری او را متحول ساخته است. مشخصاً بهبود زیرساخت‌های فناوری اطلاعات با افزایش توانایی تولید کالاها و خدمات جدید و متنوع مبتنی بر فناوری پیشرفته به توسعه صنعت گردشگری به منزله صنعتی گسترده، پیچیده، متنوع و رقابتی کمک زیادی کرده است (Slivar et al., 2017)؛ زیرا موجب تسهیل فرایند بازدید گردشگران بین‌المللی از مکان‌های مدنظر و کاهش ناراضی ناشی از اتلاف وقت در آنان شده است. همچنین، با کاهش نیاز به استخدام نیروی انسانی، زمینه صرفه‌جویی در هزینه‌های حقوق و دستمزد و هزینه‌های حمل و نقل را فراهم کرده و بهره‌وری و سودآوری در صنعت گردشگری را افزایش داده است (Wagaw & Mulugeta, 2018). به علاوه، به منزله فناوری غالب در عصر حاضر از طریق کمک به رزرو هتل‌ها و مراکز اقامتی، تهیه بلیت هواپیما، کشتی و امثال آن، خرید برنامه‌های سفر و تورهای گوناگون و اجاره وسایل نقلیه در توسعه صنعت گردشگری تأثیر مثبت داشته است (Pourahmad et al., 2017). مضافاً، هزینه تبادل کالا، خدمات و اطلاعات در ورای مرزهای ملی را کاهش داده و، با رفع محدودیت‌های زمانی و مکانی و ایجاد فرصت‌های جدید و بسط فرصت‌های سابق کاری در صنعت گردشگری و نیز ارائه الگوهای

1. Technology
2. Information

۳. بین اطلاعات (Information) و داده (Data) تفاوت وجود دارد؛ زیرا داده شامل حقایق و ارقام خام و پردازش نشده است که برای کاربر بی‌معنا است.

کاهش هزینه‌های ناشی از حل مسائل به روش‌های نوین، ایجاد تمایز در خدمات و کسب مزیت رقابتی و افزایش چابکی و سرعت عمل در ارائه خدمات شده و در توسعه صنعت گردشگری تأثیر مثبت گذاشته است (Karimpour Reyhan, & Sharif Jahed, 2016).

سرمایه انسانی یک کشور نشان‌دهنده حجم دانش، مهارت‌های فنی، خلاقیت و تجربه منابع انسانی آن کشور است که طی دهه‌های اخیر اهمیت فزاینده‌ای در فرایند تولید پیدا کرده است؛ زیرا نیروی انسانی دیگر دارایی هزینه‌بردار نیست، بلکه دارایی مولد محسوب می‌شود. در بخش گردشگری نیز، از آن‌جا که گردشگری فعالیتی خدماتی و مبتنی بر کاربر محسوب می‌شود، توجه به امر آموزش و ارتقای دانش افراد از رموز اصلی تضمین حیات و توسعه این صنعت به شمار می‌رود. مخصوصاً این‌که صنعت گردشگری نقطه اتصال میزبان و مهمان و ارتباط دوسویه بین آنان است. در نتیجه، هرچه جامعه میزبان تحصیل‌کرده‌تر باشد، می‌تواند تجربه لذت‌بخش‌تر و فراموش‌نشدنی‌تری برای مهمان رقم بزند و در تصمیم او برای تجربه مجدد و نیز ترغیب دیگران به کسب این تجربه تأثیر مثبت بگذارد. بنابراین، توسعه منابع انسانی با ارائه خدمات استاندارد، ارائه خدمات متناسب با نیازهای گردشگران، استفاده از خلاقیت و نوآوری در ارائه خدمات و مانند آن‌ها می‌تواند به توسعه صنعت گردشگری کمک شایانی بکند. (Peric & Radic, 2015)

پیشینه تحقیق

خدابخش‌زاده و همکاران (2020) تأثیر مدیریت دانش در توسعه گردشگری ورزشی استان کرمان را بررسی کرده‌اند. روش تحقیق حاضر توصیفی - پیمایشی از نوعی هم‌پستگی و جامعه آماری آن شامل کلیه کارکنان سازمان گردشگری استان کرمان، رؤسای آژانس‌های گردشگری استان کرمان و گردشگران ورزشی استان کرمان به تعداد ۴۲۰ نفر بود. از پرسش‌نامه نیز برای جمع‌آوری داده‌ها استفاده شد. در نهایت، نتایج نشان داد ابعاد مدیریت دانش یعنی ایجاد دانش، ذخیره دانش، نگهداری دانش، اکتساب دانش و توزیع دانش در توسعه گردشگری ورزشی تأثیر معناداری دارد. اخباری آزاد و همکاران (2019) نیز با رهیافت داده‌های تابلویی و به روش گشتاورهای تعمیم‌یافته به بررسی تأثیر پنج نهاد نوآوری ملی شامل نهادها، سرمایه

جدید خرید و فروش، روابط سنتی بین گردشگران و جامعه میزبان را متحول ساخته است. در نهایت، این‌که امکان برقراری تماس سریع، آسان و کم‌هزینه را با جامعه میزبان ممکن و فرایند ورود آنان را تسهیل کرده است که به توسعه گردشگری بین‌المللی منجر شده است. (Abdulhamid et al., 2016)

نهادها نیز، با قوانین رسمی و غیررسمی، آداب و رسوم هستند که به وسیله آن‌ها قدرت در جهت مصلحت عمومی اعمال می‌شود (Kaufmann et al., 2018). بنابراین، بهبود مشوق‌های اقتصادی و رژیم نهادی با مداخلات قانونی، سیاستی و اجرایی، امکان تعامل آسان، کم‌هزینه و به دور از تکلف و اتلاف وقت جامعه میزبان و گردشگران را فراهم می‌کند و صنعت گردشگری را توسعه می‌دهد؛ زیرا بهبود کیفیت نهادها سطح حمایتی و انگیزشی لازم برای کاربرد دانش در کسب و کارهای گوناگون را فراهم می‌کند و به شکل‌دهی به تلاش‌ها و فعالیت‌های نوآورانه افراد و سازمان‌های فعال در صنعت گردشگری کمک می‌کند. به علاوه، با ایجاد سیستم اداری کارا و باکیفیت، ایجاد سیستم قضایی عدالت‌محور، تضمین حقوق مالکیت و اجرای صحیح قراردادهای و کنترل فساد، زمینه تخصیص بهینه منابع به فعالیت‌های مولد و نوآور در صنعت گردشگری را فراهم می‌کند و سبب افزایش بهره‌وری و کاهش هزینه‌های مبادله در صنعت گردشگری می‌شود. (Kim et al., 2018). نوآوری نیز به صورت یک واحد تغییر فناورانه،

که سبب ایجاد محصول، خدمت یا روش جدید می‌شود، تعریف شده است. برخی نیز معتقد هستند نوآوری اختراع همراه بهره‌برداری است. به عبارتی، نوآوری تنها خلاقیت نیست، بلکه عرضه اختراع حاصل از خلاقیت به بازار و فروش آن به مردم نیز هست. بر این اساس، نوآوری فرایند توسعه تا اجرای یک اختراع است. (White & Bruton, 2007)

بدین ترتیب، مفهوم نوآوری، هرچند با حدی نو یا جدید بودن همراه است، صرفاً به اختراع یا اکتشاف محدود نمی‌شود، بلکه فعالیتی است که ایده یا محصول ناشی از آن به بازار راه می‌یابد، در بازار می‌ماند و تأثیر اجتماعی و اقتصادی ایجاد می‌کند (Shafaghat et al., 2016). با این توضیح، تقویت سیستم ابداعات و نوآوری به منزله یکی از مؤلفه‌های دانش سبب افزایش عرضه کالاها و خدمات جدید و منطبق با نیازها و علایق گردشگران، کاهش ریسک توسعه بازار و محصول، افزایش سود کسب و کارها و

همچنین، شفیع‌الله و همکاران (2019) تابع تقاضای گردشگری بین‌المللی در ایالت‌های استرالیا را با رهیافت داده‌های تابلویی تخمین زده‌اند. نتایج نشان داد سفرهای بین‌المللی به ایالت‌های استرالیا تابعی از درآمد جهانی، سطح هزینه‌های حمل‌ونقل بخش دولتی، تعداد ساکنان خارجی ایالت، نرخ واقعی ارز استرالیا و سطح قیمت‌های بین‌المللی و داخلی است. همچنین، تحلیل‌علیت گرنجر نشان داد تمام متغیرهای توضیحی علت‌بازدیدهای بین‌المللی از ایالت‌های استرالیا هستند. به‌علاوه، تأثیر عوامل تعیین‌کننده گردشگری بین‌المللی در ایالت‌های گوناگون متفاوت است. واگا و مولوگتا (2018) نیز، در تحقیق پیمایشی و با روش تحلیل مسیر، نقش ادغام فناوری اطلاعات و ارتباطات و گردشگری در ارتقای جاذبه‌های گردشگری در ایتوپیا را بررسی کرده و نتیجه گرفته‌اند که نفوذ اجتماعی، درک سودمندی، درک سهولت استفاده، هزینه بهره‌وری، مزیت رقابتی و تسهیل شرایط مانند تجربه، منابع و مهارت‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات تأثیر چشمگیری در استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات در بخش گردشگری ایتوپیا دارند. اسلیور و همکاران (2017) نیز، با توزیع پرسش‌نامه بین مدیران ۱۳ شرکت گردشگری در کرواسی و ۲۰ شرکت گردشگری در صربستان از جولای تا اکتبر ۲۰۱۶ و تحلیل داده‌های جمع‌آوری‌شده با روش مدل‌یابی معادلات ساختاری، به بررسی چگونگی نوآوری در بخش گردشگری کشورهای کرواسی و صربستان پرداخته‌اند که نتایج نشان داد که فقدان بودجه پژوهشی و ساختار مالکیت ضعیف از موانع نوآوری و توسعه گردشگری در این دو کشور هستند. عبدالحمید و همکاران (2016) همچنین، با رهیافت داده‌های تابلویی، تأثیر راهبردی فناوری اطلاعات و ارتباطات در توسعه گردشگری کشورهای در حال توسعه را بررسی کرده‌اند. نتایج نشان داد که استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات در گردشگری تأثیر مثبت دارد. همچنین، استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات با رضایت گردشگران و بهره‌وری عملیاتی هتل‌ها رابطه مثبت دارد. بنابراین، همان‌گونه که ملاحظه شد، شناسایی عوامل مؤثر در توسعه صنعت گردشگری در داخل و خارج از کشور موضوع مطالعات فراوانی بوده است. در این بررسی، تأثیر برخی از مؤلفه‌های دانش مانند فناوری اطلاعات و سرمایه انسانی در توسعه گردشگری نیز سابقه دارد، لیکن بررسی تأثیر جامع و کامل کلیه

انسانی، زیرساخت‌ها، پیچیدگی بازار و پیچیدگی کسب‌وکار و دو ستاده نوآوری ملی شامل ستاده‌های دانش و فناوری و ستاده‌های خلاقانه در توسعه صنعت گردشگری در ۲۰ کشور منتخب جهان را طی دوره ۲۰۰۷-۲۰۱۸ بررسی کرده‌اند که نتایج برآوردی نشان داد کلیه نهاده‌ها و ستاده‌های نوآوری ملی در توسعه صنعت گردشگری تأثیر مثبت و معنی‌داری دارند، اما ضریب تخمینی نهاده‌ها از سایر ابعاد بزرگ‌تر و ضریب تخمینی پیچیدگی بازار از سایر ابعاد کوچک‌تر است. زنگی‌آبادی و همکاران (2015) با رویکرد تحلیل عوامل استراتژیک^۱ و ماتریس برنامه‌ریزی کمی راهبردی^۲ مهم‌ترین عوامل مؤثر در توسعه گردشگری دانش‌بنیان در شهر اصفهان را شناسایی و رتبه‌بندی کرده‌اند. نتایج نشان داد که توجه به مراکز پژوهشی برای انجام تحقیقات کاربردی در حوزه گردشگری دانش‌بنیان به‌ویژه مدیریت فناوری به‌منظور سیاست‌گذاری مناسب برای ورود فناوری‌های دانش‌بنیان، تقویت ارتباط بین دانشگاه‌ها و صنعت گردشگری و بهره‌برداری‌های لازم از توجه مسئولان شهری به مباحث دانش‌بنیان در برنامه‌ریزی‌های کلان استانی به‌منظور سیاست‌گذاری در اجرای گردشگری الکترونیک و دانش‌بنیان از مهم‌ترین عوامل مؤثر در ایجاد و توسعه گردشگری دانش‌بنیان در شهر اصفهان هستند. از مطالعات خارجی نیز می‌توان به مطالعات پانتانو و استالیلیدیس (2021) اشاره کرد که تأثیر رفتار ثبت اختراع در نوآوری به‌منزله یکی از مؤلفه‌های اقتصاد دانش‌بنیان را در بخش گردشگری بررسی کرده‌اند. این مطالعه، با تکیه بر تحلیل سری‌های تاریخی ثبت اختراع در سراسر جهان از سال ۱۹۹۶ تا ۲۰۱۶، روندهای بخش گردشگری و استفاده از تحلیل خوشه‌ای سلسله‌مراتبی، تحلیل عاملی و مقیاس‌بندی چندبعدی انجام شده است. یافته‌ها نشان داد تلاش مبتکرانه صنعت گردشگری در فناوری‌های جدید در توسعه گردشگری تأثیر دارد. حاجیوا و تیمورا (2019) با تحلیل رگرسیون، تأثیر سرمایه انسانی به‌منزله یکی از مؤلفه‌های اقتصاد دانش‌بنیان را در توسعه گردشگری کشور آذربایجان برآورد کرده‌اند. نتایج نشان داد بین فارغ‌التحصیلان گردشگری از مؤسسات آموزش عالی، منابع انسانی درگیر گردشگری، درآمد سرانه و امید به زندگی با توسعه گردشگری ارتباط مستقیم وجود دارد.

1. Strength, Weakness, Opportunity, and Threat (SWOT) Analysis
2. Quantitative Strategic Planning Matrix (QSPM)

مؤلفه‌های دانش در توسعه صنعت گردشگری، علی‌رغم اهمیت و ضرورت آن، لاقبل در مطالعات داخلی مسبق به سابقه نیست. بنابراین، تحقیق پیش‌رو، در طرح این موضوع، فضل تقدم دارد.

روش‌شناسی تحقیق ارائه مدل تحقیق

تحقیق حاضر به پیروی از حاجیوا و تیمورا (2019)، ایوانف (2017) و عبدالحمید و همکاران (2016) سعی کرده، با استفاده از تحلیل رگرسیون چندمتغیره، تأثیر مؤلفه‌های دانش در توسعه صنعت گردشگری را در دو گروه از کشورهای منتخب برآورد کند. به همین منظور، مدل اقتصادسنجی به شکل لگاریتمی و به صورت زیر ارائه شده است:

$$\log(DTI_{it}) = \beta_0 + \beta_1 \log(DTI_{it-1}) + \beta_2 \log(ICTI_{it}) + \beta_3 \log(EIIR_{it}) + \beta_4 \log(IS_{it}) + \beta_5 \log(EHR_{it}) + \beta_6 \log(NC_{it}) + \beta_7 \log(PS_{it}) + \beta_8 \log(RES_{it}) + U_{it} \quad (1)$$

در رابطه بالا، اندیس t معرف زمان، اندیس i معرف کشورهای عضو هر بلوک و دی‌تی‌آی^۱ (DTI) توسعه صنعت گردشگری و متغیر وابسته تحقیق است. شایان ذکر است که از مبلغ درآمد کشورهای منتخب از محل گردشگری بین‌المللی^۲ مستخرج از پایگاه داده‌های بانک جهانی به منزله معیار اندازه‌گیری توسعه گردشگری استفاده شده است. DTI_{it-1} سطح توسعه صنعت گردشگری در یک سال قبل است (متغیر وابسته باوقفه) که به منزله متغیر توضیحی در سمت راست معادله ظاهر شده است؛ زیرا بسیاری از روابط اقتصادی پویا هستند و عامل زمان در تأثیر متغیرهای توضیحی بر آن‌ها نقش دارد. وقفه شاخص توسعه گردشگری نیز به همین دلیل کندی تعدیل آن در مدل وارد شده است تا دسته‌ای از تغییرات متغیرهای توضیحی، که به صورت آنی در آن اثر نمی‌گذارند و اثرگذاری آن‌ها نیازمند زمان است، در مدل منظور شده باشد (Suri, 2010). همچنین، β_0 نماد تأثیرات ثابت کشوری (عرض از مبدهای ویژه هر مقطع) و جمله خطا است. آی‌سی‌تی‌آی^۳ (ICTI)، ای‌آی‌آر^۴ (EIIR)، آی‌اس^۵ (IS) و ای‌اچ‌آر^۶ (EHR) به ترتیب نماد مؤلفه‌های دانش شامل زیرساخت‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات، مشوق‌های اقتصادی و رژیم‌های نهادی، سیستم ابداعات و نوآوری و آموزش و توسعه منابع انسانی است که متغیرهای توضیحی

تحقیق هستند و براساس سازوکار بیان‌شده علامت انتظاری آن‌ها مثبت است. به عبارتی، انتظار می‌رود بهبود هر یک از مؤلفه‌های مزبور به توسعه صنعت گردشگری کمک کند.

اما تصریح یک مدل اقتصادسنجی مناسب، که بتواند تغییر رفتار توسعه گردشگری را به نحو حداکثری توضیح دهد، مستلزم در نظر گرفتن سایر عوامل مؤثر در آن تحت عنوان متغیرهای کنترل است که در این تحقیق، براساس مبانی نظری گردشگری و با پیروی از مطالعات تجربی و همچنین رعایت اصل عدم خودهمبستگی بین متغیرهای کنترل و متغیرهای توضیحی مدل، متغیرهای کنترل به شرح زیر انتخاب شده‌اند:

سرمایه طبیعی^۷ است که با الهام از کای و همکاران (2014)، اخباری آزاد و همکاران (2019) و مروت و همکاران (2018) در مدل تحقیق منظور شده و علامت انتظاری آن مثبت است؛ زیرا سرمایه‌های طبیعی و مناطق زیست‌محیطی اشکال محیط طبیعی شامل مناطق کوهستانی، ساحلی، کویری و بیابانی و تنوع اقلیمی از جاذبه‌های گردشگری محسوب می‌شوند و خود گردشگری زیست‌محیطی یکی از بخش‌های در حال گسترش از صنعت گردشگری را شکل می‌دهد. بنابراین، برخورداری هرچه بیشتر یک کشور از سرمایه‌های طبیعی به توسعه صنعت گردشگری کمک می‌کند. ضمناً، در این تحقیق، از تعداد آثار طبیعی و فرهنگی کشورها ثبت‌شده در فهرست میراث جهانی یونسکو به منزله جایگزین این متغیر در مدل استفاده شده است.

ثبات سیاسی^۸ است که براساس مبانی نظری گردشگری و به پیروی از ایوانف (2017)، صامتی و همکاران (2015) و امین‌رشتی و همکاران (2011) در مدل تحقیق لحاظ شده و علامت انتظاری آن مثبت است؛ زیرا گردشگری از صنایع حساس و بسیار آسیب‌پذیر در برابر بی‌ثباتی سیاسی و نبود امنیت و نااطمینانی است. بنابراین، در کشورهای درگیر با مناقشات سیاسی و جنگ‌های داخلی و خارجی، صنعت گردشگری هزینه‌های زیادی را بر دوش می‌کشد و هرگونه بهبود ثبات سیاسی و کاهش ناآرامی‌ها و نااطمینانی‌ها در توسعه آن تأثیر مثبت می‌گذارد. ضمناً، در این تحقیق از شاخص ثبات سیاسی و مقابله با خشونت منتشره توسط بانک جهانی ذیل شاخص‌های حکمرانی خوب به منزله جایگزین این متغیر در مدل استفاده شده است.

7. Natural Capital (NC)

8. Political Stability (PS)

1. Development of Tourism Industry (DTI)
2. International tourism, receipts (current US\$)
3. Information and Communication Technology Infrastructure
4. Economic Incentive and Institutional Regime
5. Innovation System
6. Education and Human Resources

مفهوم عملیاتی این متغیر استفاده شده است. جامعه آماری تحقیق نیز شامل ۱۰ کشور در حال توسعه صادرکننده نفت و کمتر موفق در توسعه صنعت گردشگری به منزله گروه نمونه و ۱۰ کشور توسعه یافته با رقابت پذیری و درآمد بالا از محل گردشگری به منزله گروه کنترل تشکیل شده است. البته، وجود داده‌های تجربی و امکان دسترسی به آن‌ها در این انتخاب مؤثر بوده است. داده‌های تجربی متغیرهای تحقیق نیز از نوع آمار ثانویه بوده که به روش اینترنتی به شرح جدول ذیل گردآوری شده‌اند.

نرخ ارز واقعی^۱ است که برابر مبانی نظری و به پیروی از شفیع‌الله و همکاران (2019)، تاواریس و لایتانو (2017)، راسخی و محمدی (2017) و محمدی و همکاران (2010) در مدل تحقیق لحاظ شده و علامت انتظاری آن مثبت است؛ زیرا افزایش نرخ ارز با کاهش ارزش پول داخلی و ارزان‌تر شدن قیمت کالاها و خدمات گردشگری کشور میزبان برای مسافران خارجی همراه است و به افزایش تعداد گردشگران ورودی و توسعه صنعت گردشگری می‌انجامد. شایان ذکر است از داده‌های نرخ ارز مؤثرواقعی^۲ کشورها مستخرج از بانک جهانی به منزله

جدول ۲: مآخذ آماری متغیرهای تحقیق

نوع متغیر	نام متغیر	شاخص جایگزین	پایگاه آماری	نشانی اینترنتی
وابسته	توسعه صنعت گردشگری	International tourism, receipts (\$current US	داده‌های بانک جهانی	www.worldbank.data.org
توضیحی	زیرساخت‌های فناوری اطلاعات	Individuals using the Internet ((% of population	داده‌های بانک جهانی	www.worldbank.data.org
	مشوق‌های اقتصادی و رژیم نهادی	(Institutions (Score (0-100	سازمان جهانی مالکیت معنوی	www.wipo.int/portal/en/index
	سیستم ابداعات و نوآوری	Global Innovation (Index(Score (0-100	سازمان جهانی مالکیت معنوی	www.wipo.int/portal/en/index
	آموزش و توسعه منابع انسانی	Human capital and research (((Score (0-100	سازمان جهانی مالکیت معنوی	www.wipo.int/portal/en/index
	سرمايه طبیعی	World Heritage List	یونسکو	https://whc.unesco.org/en/list
کنترل	ثبات سیاسی	Political Stability and Absence of Violence/ Terrorism	داده‌های حکمرانی خوب	www.govindicators.org
	نرخ ارز واقعی	Real Effective Exchange Rate	داده‌های بانک جهانی	www.worldbank.data.org

زمان، آزمون‌های F و t و استنتاج آماری معتبر نخواهند بود و این احتمال وجود دارد که به رگرسیون کاذب منجر شوند. در این تحقیق، با استفاده از روش لوین، لین و چو^۳ که فرضیه H_0 (سری زمانی دارای ریشه واحد) در مقابل

برآورد مدل

پیش از تخمین مدل، باید ایستایی متغیرهای لحاظ شده در مدل بررسی شود؛ زیرا استفاده از روش‌های معمول اقتصادسنجی بر فرض ایستایی متغیرها استوار است و، در صورت استفاده از داده‌های ناپستا و عدم استقلال میانگین، واریانس و کواریانس متغیرها از

2. Real Effective Exchange Rate (REER)

۳. اکوادور، الجزایر، امارات متحده عربی، ایران، عراق، عربستان سعودی، عمان، مصر، نیجریه و ونزوئلا.

۴. آلمان، امریکا، اسپانیا، استرالیا، انگلستان، ایتالیا، سوئیس، ژاپن، فرانسه و کانادا.

5. Levin-Lin-Cho

1. Real Exchange Rate (RER)

فرضیه H_1 (ایستایی سری زمانی) آزمون می‌شود، برای کلیه متغیرهای به‌کاررفته در مدل رد می‌شود. به ایستایی متغیرها بررسی شد که نتایج به شرح جدول ۳ نشان داد که فرضیه H_0 در سطح اطمینان ۹۵ درصد کاذب بودن رگرسیون برآوردی منتفی است.

جدول ۳: آزمون ایستایی متغیرها

متغیر	کشورهای منتخب		نتیجه	کشورهای منتخب		نتیجه
	در حال توسعه			توسعه‌یافته		
	مقدار بحرانی (۰/۰۵)	احتمال پذیرش صفر		مقدار بحرانی (۰/۰۵)	احتمال پذیرش صفر	
DTI	-۴/۸۵	۰/۰۰	I(0)	-۵/۵۴	۰/۰۰	I(0)
ICTI	-۶/۵۱	۰/۰۰	I(0)	-۶/۹۶	۰/۰۰	I(0)
EIIR	-۵/۶۸	۰/۰۰	I(0)	-۵/۰۳	۰/۰۰	I(0)
IS	-۵/۸۲	۰/۰۰	I(0)	-۶/۳۲	۰/۰۰	I(0)
EHR	-۶/۳۱	۰/۰۰	I(0)	-۴/۷۵	۰/۰۰	I(0)
NC	-۴/۴۱	۰/۰۰	I(0)	-۵/۲۷	۰/۰۰	I(0)
PS	-۶/۶۶	۰/۰۰	I(0)	-۷/۱۹	۰/۰۰	I(0)
RER	-۵/۹۷	۰/۰۰	I(0)	-۴/۸۷	۰/۰۰	I(0)

منبع: یافته‌های پژوهش

از آن‌جا که مدل داده‌های تابلویی حاصل ترکیب داده‌های مقاطع گوناگون در طول زمان است، در برخی از تحقیقات، قابلیت ترکیب داده‌ها از طریق آزمون F لیمر بررسی می‌شود. به این صورت که فرضیه H_0 (یکسان بودن عرض از مبداهای) در مقابل فرضیه H_1 (متفاوت بودن عرض از مبداهای) بررسی می‌شود. نتایج آزمون مذکور به شرح جدول ۴ نشان می‌دهد که مقادیر F محاسبه‌شده از مقدار جدول بیشتر است. بنابراین، فرضیه H_0 رد و تأثیرات گروه پذیرفته می‌شود. در نتیجه، تخمین مدل به‌صورت داده‌های تابلویی تأیید شد.

جدول ۴: نتایج آزمون قابلیت تخمین مدل به‌صورت داده‌های تابلویی

حالت	آماره F	احتمال	نتیجه
کشورهای در حال توسعه	۱۳/۸۴۳	۰/۰۰	مدل به‌صورت داده‌های تابلویی
کشورهای توسعه‌یافته	۱۲/۶۶۱	۰/۰۰	مدل به‌صورت داده‌های تابلویی

منبع: یافته‌های پژوهش

آن‌دال بر مناسب بودن متغیرهای ابزار است. در این تحقیق، مقدار بزرگ‌تر از ۵ درصد احتمال آماره سارگان نشان داد که عدم هم‌بستگی ابزارها با اجزای اخلال را نمی‌توان رد کرد و ابزارهای مورد استفاده در تخمین مدل اعتبار لازم را دارند. دوم، آزمون هم‌بستگی پسمانده مرتبه اول $AR(1)$ و مرتبه دوم $AR(2)$ است که، به‌زعم برخی پژوهشگران (Arellano & Bond, 1991)، در تخمین گشتاورهای تعمیم‌یافته جملات

در نهایت، مدل تحقیق با استفاده از الگوی داده‌های تابلویی پویا و به روش گشتاورهای تعمیم‌یافته در دو حالت برآورد شد و نتایج حاصله در جدول ۵ ارائه شده است. البته، برای اطمینان از مناسب بودن روش گشتاورهای تعمیم‌یافته در برآورد مدل، دو آزمون انجام شده است. نخست، آزمون سارگان که برای اثبات شرط اعتبار تشخیص بیش‌ازحد یعنی اعتبار صحت متغیرهای ابزاری به کار رفته و فرضیه صفر

اخلال باید دارای هم‌بستگی سریالی مرتبه اول (AR(1)) معنی دار است و ضریب خودرگرسیون مرتبه دوم (AR(2)) معنی دار و فاقد هم‌بستگی سریالی مرتبه دوم (AR(2)) باشند. نتایج این آزمون نشان داد ضریب خودرگرسیون مرتبه اول (AR(1))

جدول ۵: نتایج برآورد مدل تحقیق به روش گشتاورهای تعمیم یافته

متغیر وابسته: توسعه گردشگری	کشورهای در حال توسعه		کشورهای توسعه یافته	
	ضریب	آماره t	ضریب	آماره t
متغیرهای توضیحی ▼				
L DTI (-1)	۰/۲۱۷*	۵/۸۱۳	۰/۳۰۷*	۶/۴۷۶
L ICTI	۰/۱۴۸*	۶/۰۷۷	۰/۰۸۸*	۵/۴۰۳
L EIIR	۰/۱۷۶*	۴/۸۵۹	۰/۰۹۳**	۳/۶۵۴
L IS	۰/۰۹۴**	۳/۶۹۲	۰/۰۷۸**	۳/۴۴۳
L EHR	۰/۰۱۶***	۲/۱۴۸	۰/۱۰۸**	۳/۱۱۲
L NC	۰/۰۸۴**	۴/۰۶۵	۰/۱۳۶**	۴/۳۲۳
L PS	۰/۲۳۵*	۵/۳۲۸	۰/۱۱۳**	۳/۶۲۰
L RER	۰/۰۷۳*	۵/۲۰۷	۰/۱۴۳*	۵/۴۷۹
Sargan test statistic	۵/۹۰۸	۰/۵۰۶	۶/۲۴۱	۰/۵۱۱
AR(1)	-۳/۶۳	۰/۰۰۰	-۳/۷۶	۰/۰۰۰
AR(2)	-۰/۲۸	۰/۷۰۱	-۰/۲۷	۰/۶۹۶
R ²	۰/۸۱۸		۰/۷۹۴	
A. R ²	۰/۷۶۵		۰/۷۳۲	
Number of obs	۱۲۰		۱۲۰	
Number of groups	۱۰		۱۰	
Obs per group	۱۲		۱۲	

مآخذ: یافته‌های پژوهش (نشانه‌های *، ** و *** به ترتیب سطوح معناداری ۱، ۵ و ۱۰ درصد است)

داده است. ضمناً، ضریب تخمینی این متغیر در کشورهای در حال توسعه بزرگ‌تر است که علت آن می‌تواند از ظرفیت‌های معطل مانده بیشتر آن‌ها در بحث توسعه زیرساخت‌های فناوری اطلاعات ناشی شود. لذا، بهبود این زیرساخت‌ها با ضریب بیشتری بر توسعه گردشگری بین‌المللی و درآمد از این محل افزوده است. تأثیر مشوق‌های اقتصادی و رژیم نهادی در توسعه گردشگری در هر دو گروه از کشورهای منتخب مثبت و معنادار است. بر این اساس، یک درصد بهبود در مؤلفه مشوق‌های اقتصادی و رژیم نهادی در کشورهای منتخب در حال توسعه و توسعه یافته به ترتیب ۰/۱۷۶ و ۰/۰۹۳ درصد بر درآمد آن‌ها از محل ورود گردشگران

بحث و نتیجه‌گیری

تأثیر زیرساخت‌های فناوری اطلاعات در توسعه گردشگری در هر دو گروه از کشورهای منتخب مثبت و معنادار است. بر این اساس، یک درصد بهبود در مؤلفه زیرساخت‌های فناوری اطلاعات در کشورهای منتخب در حال توسعه و توسعه یافته به ترتیب ۰/۱۴۸ و ۰/۰۸۸ درصد بر درآمد آن‌ها از محل گردشگری بین‌المللی افزوده است؛ زیرا توسعه زیرساخت‌های فناوری اطلاعات، با کمک به جایگزینی روش‌های ناکارآمد قدیمی و ارائه خدمات با شیوه‌های نوین، سبب صرفه‌جویی در هزینه‌ها و اتلاف وقت کمتر گردشگران شده و تقاضای گردشگری و درآمد ناشی از آن را افزایش

بین‌المللی افزوده است؛ زیرا افزایش کیفیت نهادهای رسمی و غیررسمی به‌منزله قواعد اجتماعی تثبیت‌شده و عرف و آداب و عادات به شکل‌گیری روابط اجتماعی سازنده بین گردشگران خارجی و جامعه میزبان منجر شده و جذابیت آن را برای بازدید افزایش داده است. البته، ضریب تخمینی این متغیر در کشورهای درحال توسعه بزرگ‌تر است که از کیفیت پایین‌تر نهادهای آن‌ها ناشی می‌شود، به‌نحوی که بهبود این وضعیت جذابیت این کشورها نزد گردشگران بین‌المللی را بیشتری کرده و درآمد آن‌ها از محل گردشگری را با ضریب بزرگ‌تری افزایش داده است.

تأثیر سیستم ابداعات و نوآوری در توسعه گردشگری در هر دو گروه از کشورهای منتخب مثبت و معنادار است. بر این اساس، یک درصد بهبود در مؤلفه سیستم ابداعات و نوآوری در کشورهای منتخب درحال توسعه و توسعه‌یافته به ترتیب ۰/۰۹۴ و ۰/۰۷۸ درصد بر عایدی آن‌ها از گردشگران بین‌المللی افزوده است؛ زیرا افزایش خلاقیت و نوآوری با کمک به شناسایی و درک بهتر فرصت‌ها و اجرای ایده‌های جدید سبب بهبود وضعیت فعلی و خلق شرایط جدید در مقاصد گردشگری شده و جذابیت آن‌ها را نزد گردشگران بین‌المللی افزایش داده است. البته، ضریب تخمینی این متغیر در کشورهای درحال توسعه بزرگ‌تر است؛ زیرا نظام ملی نوآوری آن‌ها توانایی کمتری در تبدیل ظرفیت‌های بالقوه به محصولات خلاق و تجاری‌سازی آن‌ها دارد. بنابراین، اقدام برای بهبود این وضعیت واجد تأثیرات مثبت بیشتری در توسعه صنعت گردشگری بوده است.

تأثیر آموزش و توسعه منابع انسانی در توسعه گردشگری هر دو گروه از کشورهای منتخب مثبت و معنادار است. بر این اساس، یک درصد بهبود در مؤلفه آموزش و توسعه منابع انسانی در کشورهای منتخب درحال توسعه و توسعه‌یافته به ترتیب ۰/۰۱۶ و ۰/۱۰۸ درصد بر درآمد آن‌ها از محل گردشگری بین‌المللی افزوده است؛ زیرا افزایش سرمایه انسانی با ایجاد فرصت‌های جدید کسب‌وکار و افزایش توجیه اقتصادی طرح‌های مورداجرا در صنعت گردشگری موجب توسعه این صنعت شده است. البته، ضریب تخمینی این متغیر در کشورهای توسعه‌یافته بزرگ‌تر است که از رشد سرمایه انسانی متناسب با نیاز بازار از جمله بخش گردشگری و تخصص‌گرایی و شایسته‌سالاری در استخدام‌ها در این کشورها ناشی می‌شود.

تأثیر سرمایه طبیعی در توسعه گردشگری در هر دو

گروه از کشورهای منتخب مثبت و معنادار است. بر این اساس، یک درصد بهبود در سرمایه طبیعی کشورهای منتخب درحال توسعه و توسعه‌یافته به ترتیب ۰/۰۸۴ و ۰/۱۳۶ درصد بر درآمد آن‌ها از محل گردشگری بین‌المللی افزوده است؛ زیرا بهبود سرمایه طبیعی جذابیت کشورها برای بازدید را افزایش داده است. البته، ضریب تخمینی این متغیر در کشورهای توسعه‌یافته بزرگ‌تر است که از مدیریت مناسب‌تر و استفاده مطلوب‌تر از سرمایه‌های طبیعی در درآمدزایی در این کشورها حکایت دارد.

تأثیر ثبات سیاسی در توسعه گردشگری در هر دو گروه از کشورهای منتخب مثبت و معنادار است. بر این اساس، یک درصد بهبود در ثبات سیاسی کشورهای منتخب درحال توسعه و توسعه‌یافته به ترتیب ۰/۲۳۵ و ۰/۱۱۳ درصد بر درآمد آن‌ها از محل گردشگری بین‌المللی افزوده است؛ زیرا افزایش ثبات سیاسی، خاطر گردشگران بین‌المللی را درخصوص تأمین امنیت جانی و مالی خویش آسوده‌تر کرده و موجب رشد گردشگری شده است. البته، ضریب تخمینی این متغیر در کشورهای درحال توسعه بزرگ‌تر است؛ زیرا ثبات سیاسی پایین این کشورها تمایل گردشگران خارجی برای سفر به آن‌ها را به شدت کاهش داده و بهبود این وضعیت ورود گردشگری بین‌المللی را با ضریب بیشتری افزایش داده و بر درآمد آن‌ها از محل گردشگری بین‌المللی افزوده است.

تأثیر نرخ ارز واقعی در توسعه گردشگری در هر دو گروه از کشورهای منتخب مثبت و معنادار است. بر این اساس، یک درصد افزایش در نرخ ارز واقعی کشورهای منتخب درحال توسعه و توسعه‌یافته به ترتیب ۰/۰۷۳ و ۰/۱۴۳ درصد بر درآمد آن‌ها از محل گردشگری بین‌المللی افزوده است؛ زیرا افزایش نرخ ارز واقعی با تضعیف پول داخلی و ارزان‌تر شدن قیمت کالاها و خدمات برای گردشگران بین‌المللی سبب افزایش تقاضا سفر به کشورهای منتخب و رشد گردشگری آن‌ها شده است. البته، ضریب تخمینی این متغیر در کشورهای توسعه‌یافته بزرگ‌تر است؛ زیرا اغلب متقاضیان سفر به آن‌ها از کشورهای کمتر توسعه‌یافته و با سطح درآمد پایین‌تر هستند و کاهش هزینه‌های سفر در تصمیم آن‌ها به گردشگری تأثیر بیشتری دارد.

متغیر وابسته باوقفه (درآمد گردشگری یک سال قبل) در توسعه گردشگری تأثیر مثبت و معناداری دارد که با مبانی نظری نیز همخوان است؛ زیرا گردشگری متغیری پویا است و عامل زمان در تأثیر متغیرهای

گردشگری در کشورهای منتخب. فصلنامه مدیریت توسعه فناوری، ۷(۳)، ۹-۳۵.

امین رشتی، نارسیس، فهیمی فر، فاطمه و صیامی عراقی، ابراهیم (۱۳۹۰). عوامل مؤثر بر صنعت گردشگری در منطقه مرکز، جنوب و غرب آسیا. فصلنامه علوم اقتصادی، ۲(۸)، ۹۷-۱۱۱.

پوراحمد، احمد، فرهودی، رحمت‌الله و برادران‌نیا، آیدا (۱۳۹۶). ارزیابی نقش فناوری اطلاعات در ارتقای صنعت گردشگری جزیره کیش. فصلنامه گردشگری شهری، ۴(۴)، ۱۳-۳۴.

خدابخش‌زاده، امین، قهرمان تبریزی، کوروش و شریفیان، اسماعیل (۱۳۹۹). تأثیر مدیریت دانش بر توسعه گردشگری ورزشی استان کرمان. فصلنامه مدیریت ورزشی، ۱۲(۱)، ۲۴۱-۲۵۷.

خوش‌طینت، بهناز، شاه‌آبادی، ابوالفضل، شهبی دزفولیان، پریسا و مرادی، علی (۱۳۹۹). بررسی تأثیر شاخص‌های توسعه فناوری اطلاعات و ارتباطات بر سهم بازار کشورهای عضو اوپک از صادرات غیرنفتی جهان. فصلنامه پژوهشنامه بازگانی، ۲۴(۹۶)، ۱۴۶-۱۱۹.

راسخی، سعید و محمدی، ثریا (۱۳۹۶). عوامل مؤثر بر تقاضای گردشگری کشورهای حوزه دریای خزر. فصلنامه مطالعات مدیریت گردشگری، ۱۲(۳۸): ۶۳-۸۱.

زنگی‌آبادی، علی، مصلحی، محسن و وارثی، حمیدرضا (۱۳۹۴). تبیین مدل راهبردهای توسعه گردشگری پایدار با رویکرد دانش‌بنیان (مطالعه موردی: شهر اصفهان). فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، ۵(۲)، ۷-۱۷.

شفقت، ابوطالب، الیاسی، مهدی، طباطبائی‌ان، سید حبیب‌الله و بامداد صوفی، جهانیار (۱۳۹۴). گونه‌شناسی فرایندهای موفق نوآوری دفاعی پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران. فصلنامه مدیریت نوآوری، ۴(۴)، ۱۳۱-۱۵۴.

صامتی، مجید، حسینی، میرهادی و احسانی فرید، مینا (۱۳۹۴). بررسی تأثیر ثبات سیاسی و حاکمیت قانون بر تعداد ورود گردشگران (مطالعه موردی: کشورهای منتخب اسلامی طی دوره ۱۹۹۶-۲۰۱۲). فصلنامه پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی ایران، ۴(۳)، ۱-۱۴.

علم‌خواه، عبدالله و صادقی شاهدانی، مهدی (۱۳۹۴). مروری بر ادبیات اقتصاد دانش‌بنیان: از شکل‌گیری

توضیحی در آن نقش زیادی دارد. بنابراین، افزایش درآمد گردشگری در سال قبل از وجود شرایطی مناسبی حکایت دارد که همه تأثیر آن لزوماً به صورت آنی ظاهر نمی‌شود و بخشی به دوره بعد تسری یافته و این درآمد را دوباره افزایش داده است. در پایان، با توجه به نتایج این تحقیق مبنی بر تأثیر مثبت مؤلفه‌های اقتصاد دانش‌بنیان در توسعه گردشگری پیشنهاد می‌شود:

✓ با گسترش زیرساخت‌ها و شبکه‌های مخابراتی و الکترونیکی به خارج از شهرها و نقاط دورافتاده، زمینه دسترسی آسان و کم‌هزینه گردشگران به اینترنت پرسرعت، خطوط تلفن ثابت و تلفن همراه فراهم شود تا تمایل آن‌ها به سفر افزایش یابد.

✓ با تشکیل نهاد تخصصی برای سیاست‌گذاری در حوزه گردشگری، تدوین برنامه‌های جامع و بلندمدت، وضع قوانین ملی و محلی، ارائه تسهیلات مالی و مانند این‌ها از حقوق گردشگران و فعالان و کارآفرینان عرصه گردشگری حمایت شود.

✓ با تأمین امنیت مالکیت معنوی افراد و سازمان‌های نوآور، تأمین مالی آسان و کم‌هزینه فعالیت‌های نوآورانه، تسهیل فرایند جذب و انتقال دانش و فناوری‌های پیشرفته خارجی و اولویت‌دهی به پژوهش مبتنی بر تقاضا، زمینه افزایش نوآوری در کالاها و خدمات قابل عرضه به گردشگران خارجی فراهم شود.

✓ با گسترش آموزش همگانی و افزایش سطح سواد جامعه، ایجاد رشته‌های دانشگاهی مرتبط با گردشگری، برگزاری کارگاه‌های کارورزی و مهارت‌اندوزی برای فعالان بخش گردشگری، شرایط لازم برای ارائه خدمات بهتر به گردشگران بین‌المللی فراهم شود.

منابع فارسی که معادل لاتین آن‌ها در فهرست منابع آمده است:

ابراهیم‌زاده، عیسی و ولاشجردی فراهانی، راضیه (۱۳۹۱). تحلیلی بر انگیزه گردشگران و تأثیر عامل جنسیت و درآمد بر آن (مطالعه موردی: گردشگران نوروزی شهرستان محلات). فصلنامه مطالعات شهری، ۱(۴)، ۱-۱۰.

اخباری آزاد، میرعلی اکبر، شاه‌آبادی، ابوالفضل و حق‌خواه، داود (۱۳۹۸). تأثیر ابعاد نوآوری ملی بر توسعه صنعت

- equations. *Review of Economic Studies*, 58(2), 277-297.
- Cai, Z., Wang, Q., & Liu, G. (2014). Modeling the natural capital investment on tourism industry using a predator-prey model. *Advances in Computer Science and its Applications*, 26(4), 751-756.
- Ebrahimzadeh, I., & Valashjerdi Farahani, R. (2012). An Analytic of Tourists Motivations and the Impact of Income and Gender Case Study: New-year Tourists of Mahallat. *Quarterly Journal of Urban Studies*, 1(4), 13-22. [In Persian]
- Elm Khah, A., & Sadeghi Shahdani, M. (2015). A Review of Knowledge-Based Economy: from the Formation to the Action; Case study: knowledge-based Economy in Iran. Research Areas: *Technology Management, Journal of Science & Technology Parks and Incubators*, 11(44), 17-27. 10.7508/jstpi.2015.04.003 [In Persian]
- Farajirad, A., & Aghajani, S. (2010). New analyses about tourism and the types of its classification. *Territory*, 6(23), 61-72. [In Persian]
- Hajiyeva, L., & Teymurova, V. (2019). Analysis of the impact human capital on tourism development in Azerbaijan. Conference: 37th International Scientific Conference on Economic and Social Development. *Socio Economic Problems of Sustainable Development*, At Azerbaijan, UNEC.
- Khodabakhshzade, A., Ghahraman Tabrizi, K., & Sharifian, E. (2020). The Effect of Knowledge Management on Sport Tourism Development in Kerman Province. *Sports Management Quarterly*, 12(1), 241-257. 10.22059/JSM.2019.284691.2296 [In Persian]
- Khoshtinat, B., Shahabadi, A., Shahi Dezfulian, P., & Moradi, A. (2020). The Effect of ICT Development on Market Share of Member تا عمل؛ بررسی وضعیت اقتصاد دانش‌بنیان در ایران. فصلنامه رشد فناوری، ۱۱(۴۴)، ۱۷-۲۷.
- فرجی‌راد، عبدالرضا و آقاجانی، سمیه (۱۳۸۸). تحلیلی نو پیرامون گردشگری و جدیدترین طبقه‌بندی آن. فصلنامه سرزمین، ۶(۲۳)، ۶۱-۷۲.
- کریم‌پور ریحان، مجید و شریف‌جاهد، شهرزاد (۱۳۹۵). تأثیر نوآوری‌های توسعه گردشگری در صنعت گردشگری شهری. دومین کنگره بین‌المللی علوم زمین و توسعه شهری، تبریز، پژوهشکده جهاد دانشگاهی واحد استان آذربایجان شرقی، ۲۳ اردیبهشت‌ماه ۱۳۹۵.
- محمدی، تیمور، کریمی، مجتبی، نجارزاده، نگین و شاه‌کرم اوغلی، معصومه (۱۳۸۹). عوامل مؤثر بر تقاضای گردشگری در ایران. فصلنامه علوم اقتصادی، ۴(۱۰)، ۲۷-۵۰.
- مروت، حبیب، سالم، علی اصغر و خادم نعمت‌الهی، محبوبه (۱۳۹۷). شناسایی عوامل مؤثر بر تقاضای گردشگری خارجی. فصلنامه پژوهشنامه اقتصادی، ۱۸(۶۹)، ۲۷۵-۳۰۶.

منابع

- Abdulhamid, N. G., Nicholas, D., & Imonih, O. R. (2016). The strategic role of ICTs in tourism in developing countries. *Information and Knowledge Management*, 6(3), 29-34.
- Akhbari Azad, M. A. A., Shahabadi, A., & Haghkhal, D. (2019). The Effect of Dimensions of National Innovation on the Development of the Tourism Industry in Selected Countries. *Technology Development Management Quarterly*, 7(3), 9-35. 10.22104/JTDM.2020.3876.2360 [In Persian]
- Amin Rashti, N., Fahimifar, F., & Siami Iraqi, I. (2011). Factors Affecting the Tourism Industry in Central, South and West Asia. *Journal of Economic Sciences*, 2(8), 111-97. [In Persian]
- Arellano, M., & Bond, S. (1991). Some tests of specification for panel data: Monte Carlo evidence and an application to employment

- Nyasha, S., Odhiambo, N. M., & Asongu, S. A. (2020). The impact of tourism development on economic growth in Sub-Saharan Africa. *AGDI Working Paper*, WP/20/044.
- OECD (1996). The knowledge-based economy. General Distribution OCDE/GD (96)102.
- Pantano, E., & Styliadis, D. (2021). New technology and tourism industry innovation: evidence from audio-visual patented technologies. *Journal of Hospitality and Tourism Technology*, 12(4), 658-671
- Peric, J., & Radic, M. N. (2015). Tourism productivity and tourism FDI in Croatia. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6(5), 425-433.
- Pohjola, M. (2002). Information technology, productivity, and economic growth: International evidence and implications for economic development. *New York: Oxford University Press*.
- Pourahmad, A., Farhoudi, R., & Baradaran Nia, A. (2017). Assessing the Role of Information Technology in Promoting Tourism Industry in Kish Island. *Urban Tourism Quarterly*, 4(4), 13-34. 10.22059/JUT.2018.224979.278 [In Persian]
- Rasekhi, S., & Mohammadi, S. (2017). Factors Affecting Tourism Demand in the Caspian Sea Littoral States. *Journal of Tourism Management Studies*, 12(38), 63-81. <http://dx.doi.org/10.22054/tms.2017.6434.1148> [In Persian]
- Rasool, H., Maqbool, S., & Tarique, M. (2021). The relationship between tourism and economic growth among BRICS countries: A panel co-integration analysis. *Future Business Journal*, 7(1), 1-11.
- Sameti, M., Hoseini, M. H., & Ehsanifarid, M. (2015). The Impact of Political Instability and Countries of OPEC of Non-Oil Exports of the World. *Iranian Journal of Trade Studies*, 24(96), 119-146. [In Persian]
- Ivanov, S. (2017). Impacts of political instability on the tourism industry in Ukraine. *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events*, 9(1), 100-127.
- Jinchao, W. (2015). Expanding strategy of tourism industry based on knowledge economy. *Information Science and Management Engineering III*, (ISME 2015), 183-186.
- Karimpour Reyhan, M., & Sharif Jahed, S. (2016). The Impact of Tourism Development Innovations on the Urban Tourism Industry. 2nd International Congress of Earth Sciences and Urban Development, Tabriz, Jihad University Research Institute, East Azerbaijan Province, May 13, 2016. [In Persian]
- Kaufmann, W., Hooghiemstra, R., & Feeney, M. K. (2018). Formal institutions, informal institutions, and red tape: A comparative study. *Public Administration*, 96(2), 386-403.
- Kim, Y. R., Saha, S., Vertinsky, I., & Park, C. (2018). The impact of national institutional quality on international tourism inflows: A cross-country evidence. *Tourism Analysis*, 23(4), 533-551.
- Mill, R. C., & Morrison, A. M. (1992). The tourism system. Prentice Hall, Englewood Cliffs.
- Mohammadi, T., Karimi, M., Najarzadeh, N., & Shah Karam Oghli, M. (2010). Factors affecting tourism demand in Iran. *Quarterly Journal of Economic Sciences*, 10(4), 27-50. [In Persian]
- Morovat, H., Salem, A. A., & Khadem, M. (2018). Identifying Effective Factors on Foreign Tourism Demand. *Journal of Economic Research*, 18(69), 275-306. <http://dx.doi.org/10.22054/joer.2018.8870> [In Persian]

- Suri, A. (2010). *Econometrics with the Use of Ivory Software 7*. Tehran: Farhangology Publishing, First Edition. [In Persian]
- Tavares, J. M., & Leitão, N. C. (2017). The determinants of international tourism demand for Brazil. *Tourism Economics*, 23(4), 834-845.
- Wagaw, M., & Mulugeta, F. (2018). Integration of ICT and tourism for improved promotion of tourist attractions in Ethiopia. *Applied Informatics*, 5(6), 1-12.
- White, M., & Bruton, G. (2007). *The management of technology and innovation: A strategic approach*. Mason, OH. Thompson South-Western.
- Zangiabadi, A., Moslehi, M., & Varesi, H. R. (2015). Explicating the Model and Strategies of Sustainable Tourism Development with the Knowledge Based Approach (Case Study: Isfahan City). *Geography Quarterly (Regional Planning)*, 5(2), 7-17. [In Persian]
- Rule of Law on Tourist Arrival: A Case Study of Selected Islamic Countries (1996-2012). *Strategic Research on Social Issues in Iran*, 4(3), 1-14. 20.1001.1.23221453.1394.4.3.1.3 [In Persian]
- Senanayake, U. J. (2021). Threats and opportunities of the COVID 19 on tourism industry in Sri Lanka and South Asian Region. *International Journal of Hospitality & Tourism Management*, 5(1), 15-20.
- Shafaghat, A., Elyasi, M., Tabatabaeeyan, S. H., & Bamdad Soofi, J. (2016). Proposing a Comprehensive Defense Innovation Process for Iranian Best-Practice: Defense Projects in Post-Islamic Revolution Era. *Innovation Management Quarterly*, 4(4), 131-154. [In Persian]
- Shafiullah, M., Okafor, L. E., & Khalid, U. (2019). Determinants of international tourism demand: Evidence from Australian states and territories. *Tourism Economics*, 25(2), 274-296.
- Slivar, I., Bozic, S., & Batković, A. (2017). Innovation in tourism: Perception of tourism providers from Croatia and Serbia. *Review of Innovation and Competitiveness*, 2(4), 37-56.

